

A NEW LATIN INSCRIPTION FROM BULGARIA AND SOME PROBLEMS OF TAVRIKA HISTORY

A new interpretation of a Latin dedication found under excavations of the Palace church in the town of Preslav in the territory of Bulgaria is given in the paper. The inscription made on behalf of a person who served in the 1st Italian legion mentions the Bosporic war in which the dedicant took part. This fact permits considering this relic a new important source on ancient history of the Black Sea area.

Basing on the analysis of dislocations of Roman military units in the territory of the Lower Mesia in the late 2nd-early 3rd cent., the author comes to a conclusion that military men of the 1st Italian legion were in Tavrika from late 60ies of the 2nd cent. till the boundary of the 2-3 cent. Thus, the Bosporic War which is mentioned in the dedication may be also attributed to that period. A series of comparative materials as well as epigraphical relics from the Bosporic territory which mention not only the victories over Scythians but also about their subordination to Bosporic tzars in approximately 193 have permitted the author to connect the Bosporic war, mentioned in the inscription from Preslav, with mutual actions of Savromat II and the Roman forces in the South-West Crimea against Late Scythians. It is for reinforcing of the Roman forces the soldiers of the 1st Italian legion, the dedicant among them, were dislocated to Bospor. If the suggested interpretation of the Preslav inscription is correct, it may be considered an important evidence for one of aspects of the Roman policy in the North Black Sea area directed to military and political subordination of Late Scythians.

Одержано 02.10.89

Теракотова гвардія імператора

О. М. Мальований

Як відомо, «культурна революція» завдала науці в Китаї значної шкоди. Що стосується археологічних досліджень, то вони майже повністю припинилися. Лише на початку 70-х років спостерігається деяке пожвавлення у цій галузі. Проте вчені інших країн аж до недавня не мали можливості здобувати наукову інформацію про дослідження китайських археологів, бо публікації з'являлися зрідка і з великим запізненням, а крім того вони майже не надходили із КНР до СРСР і країн Східної Європи. У кращому разі китайські посольства публікували у столицях цих країн коротку інформацію та фотозображення. А тим часом деякі відкриття 70—80-х років (зроблені іноді випадково) є надто важливі, а знахідку, про яку йдеться у цьому нарисі, можна без перебільшень вважати одним з найбільш незвичайних відкриттів століття. Першими доступними повідомленнями про неї для нашого читача були статті Гу Венджи і Бурхарда Brentjesa¹.

В них повідомлялось, що у березні року 1974 у провінції Шенсі, за 30 км від міста Сіань (повіт Ліньтун), одної із столиць Піднебесної в давнину, селяни копали колодязь на відстані кілометра на схід від кургану, насипаного 210 р. до н. е. у районі гірського хребта Лішань над похованням знаменитого імператора Ши-хуана (246—210 рр. до н. е.), засновника династії Цинь. Копачі раптово провалилися і опинилися у величезному підземеллі, в якому знаходилися, як виявилось

¹ Гу Венджи. Глиняные солдаты императора // Курьер ЮНЕСКО.— 1980.— Январь.— С. 5—8.— Фото; Brentjes B. Archäologische Neufunde aus der VR China // Das Altertum.— 1982.— В. 28.— Н. 2.— S. 99—105.— Abb. 5, 6. Перше коротке повідомлення у нашій літературі: Мальований А. М. Глиняная гвардия китайского императора // ВИ.— 1983.— № 11.— С. 162.

пізніше, тисячі теракотових фігур воїнів, можливо, натурального розміру.

Наступні розкопки підземелля, проведені професійними археологами, виявили на глибині 5 м у трьох ямах (їх площа 12 600, 6 000, 520 м²) цілу армію з випаленої глини, близько 6 або навіть 7 000 воїнів², що стояли з бойовими колісницями, конями і справжньою зброєю (арбалети, луки з сагайдаками та стрілами, списи, мечі). Зброя переважно залізна, але зустрічається також бронзова (наконечники стріл, мечі). Частина воїнів у звичайному одязі, частина має на собі захисне спорядження. До цього часу розкопано і реставровано понад тисячу статуй воїнів, близько 100 теракотових коней, понад 100 колісниць та близько 10 000 одиниць металевої зброї.

Це була, як видно, копія палацової сторожі чи гвардії. Статуї пустотілі, обличчя воїнів настільки індивідуальні, що на думку досліджувачів, жодне обличчя не схоже на інше. Воїни авангарду повернуті обличчям на схід, ар'єргарду — на захід, що, можливо, символізувало безмежність просторів створеної Цинь Ши-хуаном імперії. Висота статуй від 1,78 до 1,87 м. Якщо це натуральний зріст солдат, то слід визнати більшу високорослість китайців (принаймні добірних) порівнюючи з сучасними. Але, можливо, скульптори перебільшили зріст статуй³. На маківці волосся зібране у жмуток, що характерно для воїнів стародавнього Китаю. Військо розташоване бойовим строєм в одній з трьох ям (яку досліджено першою) розмірами 210×60 м. Увесь склеп під час спорудження було вкрито дахом, що підтримувався дерев'яними балками. Оригінальність конструкції склепа полягає в тому, що в нього вели похилі тунелі.

Коні, виліплені в натуральний розмір з гідним подиву реалізмом, поділяються на кавалерійських і запряжених у колісниці (по чотири). На кожній бойовій колісниці знаходяться візниця та два воїни, озброєних списами, мечами і арбалетами. Пізніше, року 1980, на захід від поховання імператора було знайдено дві колісниці з візницями, кожна з яких була запряжена також четвериком. Але все це виготовлено не з глини, а з бронзи. Обидві упряжки абсолютно однакові, тобто були відлиті у одній формі. Проте візки і візниці різняться між собою. При цьому все зроблено не в натуральному розмірі, а дещо зменшеному. Візниці, зважаючи на одяг, належали до вищих урядовців або придворних доби Цинь. Отже, слід гадати, що сина Неба крім гвардії в потойбічному світі супроводжували найближчі персони із знаті. Майже одночасно з відкриттям імператорської гвардії у містечку Увей (провінція Ганьсу) було відкопано бронзові фігури озброєних воїнів на конях. Вони належать до династії Молодшої (Східної) Хань (25—220 рр. до н. е.), але як і у першому випадку були почесним ескортом померлого аристократа⁴.

Повертаючись до склепу гвардії, відзначимо, що через обвал даху багато статуй зруйновано. Історики вважають, що обвал стався внаслідок пожежі під час повстання солдат, що вибухнуло трьома роками пізніше смерті Цинь Ши-хуана, коли була повалена династія (207 р. до н. е.). Певну історичну цінність мають виявлені на деяких статуях імена майстрів-скульпторів. Залишки фарб на фігурах і на землі свідчать про те, що статуї були розфарбовані мінеральними фарбами (червоною, рожевою, пурпуровою, синьою, зеленою, жовтою, оранжевою, чорною, коричневою, сірою і білою). Вражає незвичайна старанність, з якою виготовлені зброя, пояси, одяг, взуття солдат. Крім воїнів, коней, зброї у склепі знайдено чимало залізних сільськогосподарських знарядь, а також прикрас із золота, нефриту, кістки, полотна, шовку і шкіри.

² Останню цифру називає: *Крюков В. М.* Новые археологические открытия в КНР // ВДИ.— 1989.— № 11.— С. 187.

³ *Крюков В. М., Переломов Л. С., Софронов М. В., Чебоксаров Н. Н.* Древние китайцы в эпоху централизованных империй.— М., 1983.— С. 77.

⁴ *Thilo Th.* Jadegewänder und staatliche Getreidespeicher. Das alte China im Lichte neuer archäologischer Funde // Das Altertum.— 1975.— В. 21.— Н. 2.— С. 105.— Abb. 6.

Цінність відкриття табору гвардійців полягає ще і в тому, що дуже старанно і детально виліплені обличчя воїнів дають єдине в своєму роді реальне уявлення про антропологічну структуру китайців останніх століть до н. е. Антропологи відносять їх до раси далекосхідних (тихоокеанських) монголоїдів, можливо, з європейними або австралоїдними домішками⁵.

В останньому трактаті «Ши цзи» Сима Цяня, цього китайського Геродота, є інтересні дані про спорудження гробниці циньського імператора. «Ши-хуан,— пише історик,— вперше прийшовши до влади, тоді ж почав пробивати гору Лішань і влаштовувати в ній склеп; об'єднавши Піднебесну, він надіслав туди з усієї Піднебесної понад сімсот тисяч злочинців. Вони заглибились до третіх вод, залили стіни бронзою і спустили вниз саркофаг. Склеп сповнили перевезені і опущені туди копії палаців, фігури урядовців усіх рангів, рідкісні речі і незвичайні коштовності. Майстрам наказали зробити луки-самостріли, щоб, встановлені там, вони стріляли по тих, хто спробує прорити хід і продертися в усипальню. Із ртуті зробили великі і малі річки та моря, причому ртуть самовільно переливалася в них. На стелі зобразили картину неба, на підлозі — обриси землі. Світильники наповнили жиром жень-юев, розраховуючи, що вогонь довго не погасне»⁶.

Далі Сима Цянь пише, що із гарему імператора за наказом його наступника відібрали всіх бездітних наложниць і поховали живими разом з імператором. Така ж доля спіткала і будівельників гробниці, щоб вони не видали таємниці проникнення в неї. На кургані насадили траву та дерева, щоб він виглядав як звичайна гора. Але із опису в «Ши цзи» виходить, що гробниця імператора була вирубана в скелі, над якою, як видно, штучно насипали горб. Можливо, в склеп веде підземний хід. У наш час курган сягає висоти 76 м і має 2,5 км по периметру. За переказами, в давнину його оточував парк.

Сама гробниця досі не розкопана. Археологи проганяють від себе думку, що вона пограбована в минулі часи. За витраченими зусиллями, кількістю будівельників і часом спорудження гробниці Цинь Ши-хуана значно переважає найбільше чудо стародавнього світу — піраміду фараона Хуфу (Хеопса), яку зводили «всього» 100 000 будівельників протягом 30 років.

Ще не завершені розкопки і дослідження табору гвардійців. Але досліджена одна із трьох ям (№ 1) стала діючим музеєм під навісом. У народі він прозивається «бі ма юн», тобто музей статуй і коней. 1988 р. китайські археологи, що вивчали теракотову гвардію, були нагороджені премією «Олімпія», що присуджується міжнародним фондом А. Онасіса.

Здається, розумно вчинила б АН КНР, запросивши на розкопки гробниці Ши-хуана і для завершення робіт у таборі гвардійців також вчених-сінологів із інших країн і серед них радянських.

Одержано 07.04.89.

⁵ Крюков В. М., Переломов Л. С., Софронов М. В., Чебоксаров Н. Н. Указ. соч.— С. 77, 78, 80.

⁶ Сима Цянь. Ши цзи.— М., 1975.— Т. II.— С. 87.